

Леган І. М.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»,
магістр VI курсу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена тенденціям розвитку сучасної системи безоплатної правової допомоги в Україні. Доведено ефективність діючої системи безоплатної правової допомоги за період її існування. Охарактеризовано, що питання удосконалення діяльності системи актуалізується та потребує застосування нових підходів на практиці з метою вирішення правових проблем громадян. Встановлено, що за даними офіційного сайту безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції України протягом 2013–2019 років у Центри безоплатної правової допомоги надійшло більше 2,7 млн звернень. Виділено сукупність стадій, що відображають весь порядок фінансування системи безоплатної правової допомоги в Україні, а саме: складання проєкту програми фінансування видатків на безоплатну правову допомогу, затвердження програми фінансування видатків на безоплатну правову допомогу розпорядником коштів, безпосереднє фінансування витрат на безоплатну правову допомогу (відпуск коштів), звітування відповідальних осіб щодо стану фінансування видатків на безоплатну правову допомогу тощо. Встановлено, що кількість адвокатів, з якими Центром безоплатної правової допомоги було укладено контракти, з кожним роком збільшується. Охарактеризовано рівень задоволеності клієнтів системи безоплатної правової допомоги через всеукраїнське дослідження, що проводилось у серпні 2019 року Київським міжнародним інститутом соціології за підтримки українсько-канадського проєкту «Доступна та якісна правова допомога в Україні», яке показало, що 69% клієнтів повністю задоволені рівнем обслуговування. Встановлено, що в Україні набувають поширення дистанційні та мобільні пункти надання безоплатної правової допомоги. Окреслено існування правових клубів «Pravokator» в найбільших 5 містах України (Дніпрі, Києві, Львові, Одесі та Харкові) та реалізацію ними певних ключових досягнень. Охарактеризовано, що 100% районів України охоплено правопросвітницькими заходами щодо системи безоплатної правової допомоги. Серед основних завдань таких центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво), причому система безоплатної правової допомоги налагоджує постійний діалог із суспільством в інтересах створення рівних можливостей доступу до права та правосуддя. Проаналізовано, що за правовою допомогою у 2019 році зверталися громадяни України віком до 18 років (таких звернень зафіксовано 7,6 млн), а також особи з приводу зафіксованого домашнього насильства, що потребувало, відповідно, правового супроводу.

Ключові слова: адвокатура, безоплатна правова допомога, юридична допомога, правовий супровід, право на допомогу, система безоплатної правової допомоги.

Постановка проблеми. Система безоплатної правової допомоги в Україні за своє майже 8-річне існування довела свою ефективність. Нині більшою мірою актуалізується питання удосконалення її діяльності та застосування нових підходів застосування на практиці з метою вирішення правових проблем громадян.

Метою статті є характеристика особливостей та тенденцій розвитку законодавчого регулювання діючої системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. За даними офіційного сайту безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції України, протягом 2013–2019 років у Центри безоплатної правової допомоги надійшло більше 2,7 млн звернень. До контакт-центрів за юридичними консультаціями протягом 2013–2019 рр. звернулися більше 1 млн людей [6].

Фінансування БПД в Україні відбувається згідно зі ст. 29 Закону «Про безоплатну правову допомогу» [3] з Державного бюджету. Загальний бюджет, виділений на правову допомогу у 2012–2016 рр., представлено на рис. 1.

Фінансування витрат на ту чи іншу державну програму передбачає послідовність виконання певних дій та прийняття рішень, тобто елементи цього процесу мають бути відповідним чином упорядковані, організовані і їх побудова має відрізнятися ієрархічністю, що вказує на системність цього явища.

Діяльність із фінансування безоплатної правової допомоги дає змогу виділити такі стадії цього процесу:

- 1) складання проєкту програми фінансування видатків на безоплатну правову допомогу;
- 2) затвердження програми фінансування видатків на безоплатну правову допомогу розпорядником коштів;
- 3) безпосереднє фінансування витрат на безоплатну правову допомогу (відпуск коштів);
- 4) звітування відповідальних осіб щодо стану фінансування видатків на безоплатну правову допомогу.

У сукупності ці стадії відображають весь порядок фінансування системи безоплатної правової допомоги в Україні.

За даними офіційного сайту безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції України, протягом 2013–2019 років більше 1 тис. клієнтів отримали виправдувальні вироки або

закриття провадження судом апеляційної, касаційної інстанції.

Регіональні центри надали протягом 2019 року допомогу 86 938 клієнтам. Видання доручень адвокатам для надання БВПД розподілялися у 2019 році таким чином: 4494 (5%) – адміністративне затримання/адміністративний арешт, 20 623 (24%) – затримання за підозрою у скоєнні кримінального злочину, 60 464 (69%) – захист за призначенням, 1533 (2%) – допомога засудженим до позбавлення волі.

Кількість адвокатів, з якими Центром БПД було укладено контракти станом на 01.01.2020 р., представлена на рис. 2.

Як видно за даними рис. 2.2, кількість адвокатів, з якими укладено контракти, зростає з кожним роком. Якщо у 2013 році таких договорів було 2028, то у 2020 році відбулося їх збільшення на понад 50% і становило 3228 контрактів. Позитивними є й тенденції щодо розподілу виконання доручень адвоката та відмов від призначеного адвоката у 2020 році (рис. 3).

Як видно з рис. 3, у 2020 році 95% наданої безоплатної правової допомоги характеризувалися виконанням доручень і лише 5% – відмовами від послуг адвоката.

Крім того, з 1 січня 2013 року по 30 листопада 2020 року зафіксовано 38 064 випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79, 104 Кримінального Кодексу України), 42 380 випадків – призначення мінімального строку (розміру) покарання, 1185 випадків – винесення виправдального вироку або скасування обвинувального вироку та закриття провадження судом апеляційної, касаційної інстанції.

Розподіл зареєстрованих звернень клієнтів для надання правової допомоги у 2020 році в розрізі адміністративно-територіальних одиниць представлено на рис. 4.

Як показують дані рис. 4, так звані «лідерами» звернень за безоплатною правовою допомогою є Дніпропетровська область – 226 703 звернень, Вінницька область – 166 199 звернень та Запорізька область – 163 190 звернень.

З 1 780 659 клієнтів, що звернулися за безоплатною правовою допомогою протягом 2020 року, 697 033 – чоловіки та 1 083 626 – жінки [1].

Розподіл зареєстрованих звернень клієнтів за категоріями питань у 2020 році представлено на рис. 5.

За віком клієнти, що зверталися до Центрів БПД, розподілялися у 2020 році таким чином: до 18 років – 4640 (5%), 19–35 років – 41 457 (48%), 36–60 років – 37 080 (37%) та понад 60 років – 3761 (4%).

За ступенем тяжкості злочинів розподіл зареєстрованих звернень у 2020 році був таким: невеликої тяжкості – 11 374 (13%), середньої тяжкості – 32 889 (38%), тяжкі – 33 247 (38%), особливо тяжкі – 5892 (7%) та посягання на життя – 3536 (4%) [6].

Щодо задоволеності клієнтів системи БПД, то перше всеукраїнське дослідження рівня задоволеності клієнтів проводилось у серпні 2019 року Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) за підтримки українсько-канадського про-

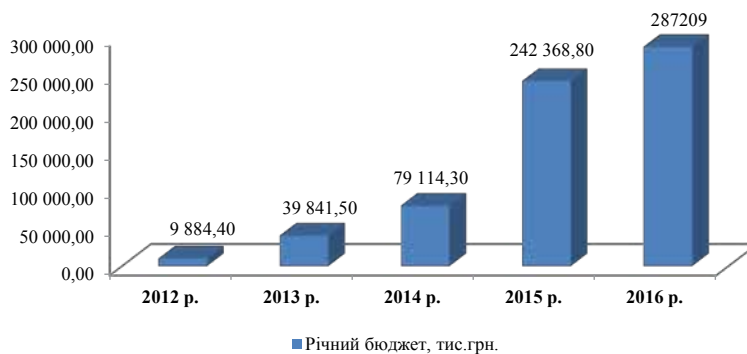

Рис. 1. Фінансування системи правової допомоги у 2012–2016 рр.

екту «Доступна та якісна правова допомога в Україні». Опитування 1 200 клієнтів місцевих центрів показало, що 69% клієнтів повністю задоволені рівнем обслуговування [6].

Крім того, в Україні набувають поширення дистанційні та мобільні пункти надання БПД. Станом на кінець 2019 року їх кількість становила 3135 дистанційних пунктів та здійснено 9108 виїздів мобільних консультаційних пунктів. Протягом 2019 року за офіційною інформацією сайту безоплатної правової допомоги 90 606 клієнтів отримали консультації під час роботи пунктів доступу, 1115 осіб (12%) отримали адресну правову допомогу (під час виїздів мобільних консультаційних пунктів за місцем проживання/перебування осіб похилого віку або осіб з обмеженими фізичними можливостями).

Щодо правових клубів «Pravokator», що існують у найбільших 5 містах України – у Дніпрі, Києві, Львові, Одесі та Харкові, то протягом 2019 року ними було реалізовано такі ключові досягнення:

– 8 авторських тренінгових продуктів із підтримки організаційної культури системи БПД;

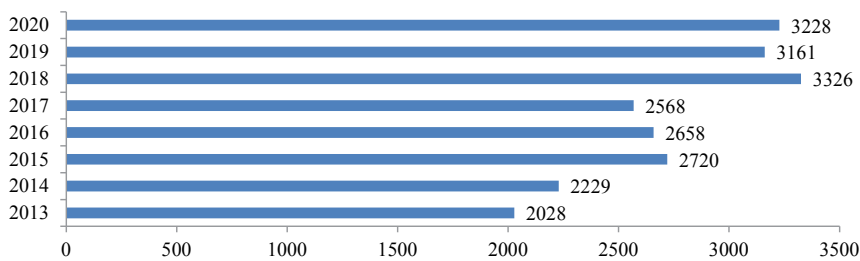

Рис. 2. Кількість адвокатів, з якими Центром БПД було укладено контракти станом на 01.01.2020 р. [6]

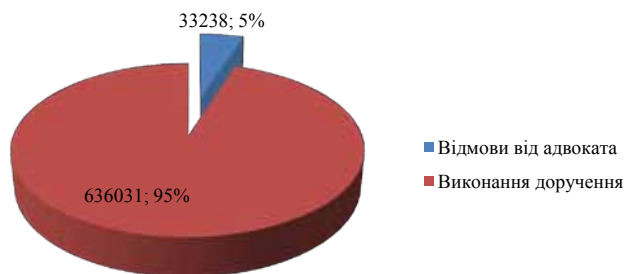

Рис. 3. Розподіл виконання доручень адвоката та відмов від призначеного адвоката у 2020 році [6]

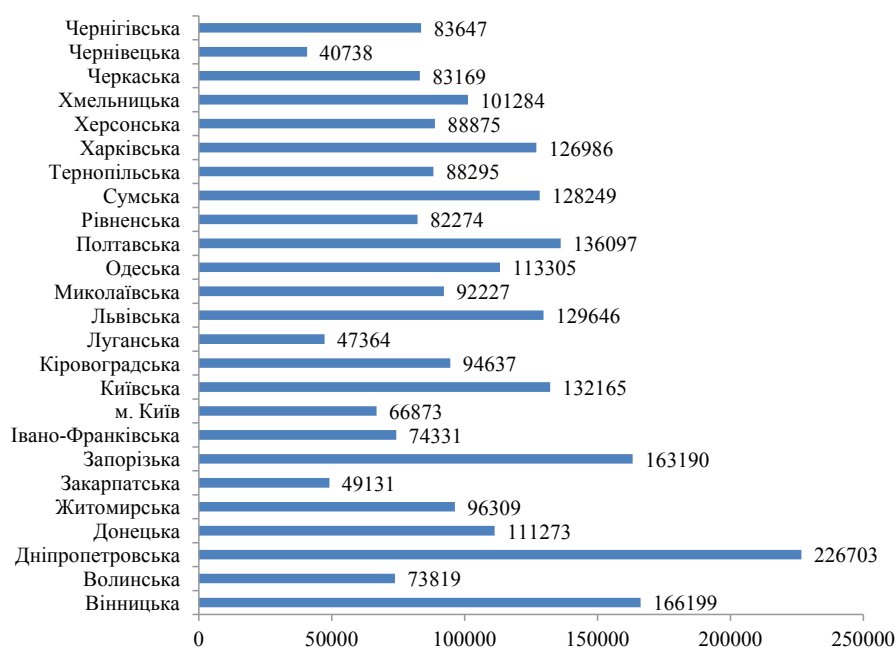

Рис. 4. Розподіл зареєстрованих звернень клієнтів для надання правової допомоги у 2020 році

– 6 авторських тренінгових продуктів з орієнтацією на потреби клієнта;

– 18 підготовлених тренерів із розвитку м'яких навичок та підвищення кваліфікації надавачів БПД;

– 227 учасників тренінгових програм отримали спеціалізовані тренерські знання та навички навчання дорослих;

– 3569 осіб пройшли кваліфіковане навчання, з них 1475 – працівники системи БПД та 2094 – адвокати, які залучаються до надання БВПД;

– 13 реалізованих проєктів з експертного супроводу та реалізації ініціатив щодо спрощення доступу до правосуддя [6].

У тому числі, за підтримки українсько-канадського проєкту «Доступна та якісна правова допомога в Україні» у 2019 році були успішно реалізовані такі проєкти в Україні:

– «Комплексна допомога в сімейних та родинних відносинах» спільно з громадською організацією «Правозахисна організація «Права людини» у партнерстві з Благодійним фондом

«Легіон світла» та громадською організацією «Центр «Жіночі перспективи» (м. Бровари, Львів, Суми, Вінниця, Дніпро);

– «Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань» спільно з громадською організацією «Фундація DEJURE» (м. Київ);

– «Забезпечення доступу вразливих груп населення до медіації у сімейних та спадкових справах» спільно з громадською спілкою «Українська академія медіації» (м. Одеса);

– «Протидія булінгу у шкільному середовищі» спільно з громадською організацією «Правозахисний ромський центр» (м. Одеса);

– «Покращення рівня правової обізнаності осіб з інвалідністю про судовий захист своїх прав та інтересів» спільно з Регіональним громадським благодійним фондом «Право і Демократія» (м. Харків).

Крім того, 100% районів України охоплено правопросвітницькими заходами щодо системи БПД. Так, у 2019 році було

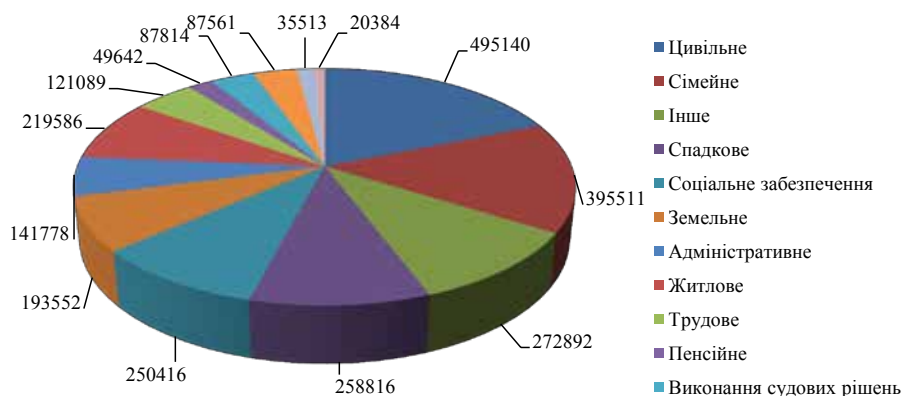

Рис. 5. Розподіл зареєстрованих звернень клієнтів за категоріями питань у 2020 році [6]

проведено 38 241 право-просвітницький захід із залученням 680 874 учасників. Серед основних завдань центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво), причому система БПД налагоджує постійний діалог із суспільством в інтересах створення рівних можливостей доступу до права та правосуддя.

Окрім цього, місцеві центри взаємодіють з іншими суб'єктами надання БППД, здійснюють їх координацію на відповідній території, надають органам місцевого самоврядування консультаційно-методичну допомогу з питань утворення спеціалізованих установ, які надають БППД тощо. Так, у 2019 році Координаційним центром укладено 15 меморандумів про співпрацю та 174 громадських організацій підписали декларацію про партнерство щодо забезпечення ефективного доступу до правової допомоги та правосуддя.

Крім того, 3 жовтня 2019 року розпочато пілотування незалежного провайдера БПД на базі юридичної клініки «Pro bono» Київського національного університету імені Тараса Шевченка із залученням 28 студентів, що відібрані для роботи за визначеним графіком.

Також протягом 2019 року відбулися певні зміни у структурі центрів БПД, а саме: 22 місцеві центри реорганізовані у 10 центрів у Дніпропетровській, Миколаївській, Полтавській, Запорізькій, Харківській, Львівській, Одеській областях та м. Києві (об'єднані центри, розташовані в одному населеному пункті), змінена структура та процедури роботи місцевих центрів з орієнтацією на комплексний процес надання правових послуг.

Гендерний аналіз адвокатів, що надають безоплатну правову допомогу, показав, що 67% адвокатів – це жінки і, відповідно, 33% – чоловіки.

Як показує статистика, джерелами інформації про БПД є в 68% рекомендації іншої особи, у 6% – публікації та виступи у ЗМІ, у 3% – публікації у мережі Інтернет та у 23% – інше. Ключові питання жінок стосуються сімейного права (20%), а чоловіків – цивільного (18%) [6].

Оскільки особи з інвалідністю, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, мають право на усі види БВПД, то відповідно до цієї можливості безоплатну правову допомогу отримали 2,7 млн людей з інвалідністю.

Крім того, реалізованими є такі проєкти для осіб із вадами слуху:

- пілотний проєкт із надання правової допомоги особам із вадами слуху за допомогою спеціального додатку ConnectPRO на базі Правобережного київського місцевого центру;
- надання правової допомоги особам із вадами слуху за допомогою скайп-зв'язку із сурдоперекладачем, який працює у Правобережному київському місцевому центрі.

Громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб, мають право на здійснення представництва інтересів та складення документів процесуального характеру та з питань пов'язаних з отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки. Таким видом послуг скористалися у 2019 році 1,4 млн українців, яких взято на облік як внутрішньо переміщених.

Гарантоване право на отримання БПД мають також й ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону Укра-

їни «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань, а також ті, що звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», мають право на здійснення представництва інтересів та складення документів процесуального характеру, — до моменту прийняття рішення про надання такого статусу.

За правовою допомогою у 2019 році зверталися також і громадяни України віком до 18 років, таких звернень зафіксовано 7,6 млн, а також особи з приводу домашнього насильства (близько 115 тис. осіб зверталися до поліції) та потребували відповідно правового супроводу.

Окрім цього, 53 тис. осіб, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, скористалися правом на БВПД.

Висновки. Отже, система безоплатної правової допомоги України шляхом об'єднання зусиль клієнтів, адвокатів та партнерів сприяла розвитку та дієвим змінам у системі правосуддя в Україні.

Література:

1. Legan I.M., Bondarenko K.S. Features of the free legal aid system in Ukraine and the European Union countries. *Держава та регіони.* Серія: ПРАВО. 2020. № 3 (69). С. 148–151.
2. Вільчик Т.Б. Системи безоплатної правової допомоги у країнах Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 4. С. 416–419.
3. Закон України № 3671-VI від 08.07.2011 р «Про безоплатну правову допомогу». *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 16. Ст. 146
4. Конституція від 28.06.1996 року. Київ : видавництво «Право», 1996. 59 с.
5. Лєган І.М., Антонюк А.Б. Перспективи розвитку законодавчого регулювання системи безоплатної правової допомоги в Україні в контексті європейської інтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Випуск 3 (32). С. 3–6.
6. Офіційний сайт Безоплатної правової допомоги. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/>

Lehan I. Trends in the development of the modern system of free legal aid in Ukraine

Summary. The article is devoted to the tendencies of development of the modern system of free legal aid in Ukraine. The efficiency of the current system of free legal aid for the period of its existence is proved. It is characterized that the issue of improving the system is relevant and requires the application of new approaches in practice in order to solve the legal problems of citizens. It is established that according to the official website of free legal aid of the Ministry of Justice of Ukraine during 2013–2019, the Centers for Free Legal Aid received more than 2.7 million applications. A set of stages that reflect the entire procedure for financing the system of free legal aid in Ukraine, namely: drafting a program of financing the costs of free legal aid, approval of the program of financing the costs of free legal aid by the administrator, direct financing of free legal aid, reporting of responsible persons on the state of financing the costs of free legal aid, etc. It is established that the number of lawyers with whom the Center for Free Legal Aid has concluded contracts increases every year. The level of customer satisfaction of the free legal aid system is described

through an all-Ukrainian survey conducted in August 2019 by the Kyiv International Institute of Sociology with the support of the Ukrainian-Canadian project “Affordable and Quality Legal Aid in Ukraine”, which showed that 69% of customers are fully satisfied. It has been established that remote and mobile points of free legal aid are becoming widespread in Ukraine. The existence of Pravokator legal clubs in the largest 5 cities of Ukraine, namely in Dnipro, Kyiv, Lviv, Odesa and Kharkiv, and their implementation of certain key achievements are outlined. It is characterized that 100% of the districts of Ukraine are covered by legal education measures on the system of free

legal aid. Among the main tasks of such centers is to increase legal awareness, culture and education of the population (legal education), and the system of free legal aid establishes a constant dialogue with society in the interests of creating equal opportunities for access to law and justice. It was analyzed that in 2019, citizens of Ukraine under the age of 18 applied for legal assistance, 7.6 million such applications were registered, as well as persons regarding recorded domestic violence and needed legal support.

Key words: advocacy, free legal aid, legal aid, legal support, right to assistance, free legal aid system